

HALMOK, BUCKÁK, HANTOK

A vaskúti szarmata halomsírok

Sóskuti Kornél

Szakos Éva

Szarmata halmos és árokkeretes temetkezések az Alföldön

21

A Dunával ke-
letre határos al-
földi barbarikum területén

a Kr. u. 1. században egy új, eddig ismeretlen nép, az iráni eredetű szarmaták jelentek meg. Fokozatosan népesítették be az Alföldet és jelentős számú populációt képeztek – régészetiileg bizonyítható módon – egészen a hun korszakig. Az eurázsiai sztyeppéről bevándorolt törzseik (jazigok, roxolánok, alánok) ugyan nomád életmódjukat a Kárpát-medence természetföldrajzi adottságai miatt tovább folytatni nem tudták, de archaikus szokásaikból, vallási hiedelmeikből rendkívül sok mindent megőriztek, amiről csak a régészeti források ránk maradt emlékeiből alkothatunk képet.

A korai régészeti feltárások alkalmával a kutatók még pontosan nem tudták az előkerülő leleteket megfelelő népességhez kötni. Véltek azokat germánoknak, hunoknak és egyéb barbár emlékeknek. A szarmata leletanyag pontos körülhatárolása Párducz Mihálynak köszönhető, aki az 1930-as évektől rendszerezve, értelmezve adta közre az Alföld római kori (szarmata kori) emlékeit.

Az 1950-es években Párducz Mihály 47, szarmatának tartott halmos temetőt számolt össze az Alföldön az addig megismert lelőhelyek alapján. Ezeknek a halmoknak, halomcsoportoknak mintegy a fele fogadható el ma is, mint ennek a népcsoportnak a síremléke az előkerült leletek vagy a sírok tájolása alapján, a többi más korszakhoz sorolható. Méretüket tekintve igen változatosak: átmérőjük 4–45 méter, magasságuk 0,5–9 méter között váltakozott. Jósa András a halmok kutatásának kezdetén külön figyelmet fordított a lehetséges változatok megfigyelésére. Egy részük „közvetlen környezetének lehámozásából emeltetett”, a többség körül viszont szabad szemmel látható árkot észlelt, melyből kitermelt földből a halmot emelheték. Hasonló megfigyeléseket tett az 1940-es években Zoltai Lajos a Hortobágy, Porosháton feltárt halmos sírcsoportok esetében is. A halom körül található árkok funkciójára, jelentőségére ekkor még egyikőjük sem figyelt fel.

Jászalsószentgyörgy, Borsa-halom és a körülötte található, mára szétszántott halmok légi felvételen

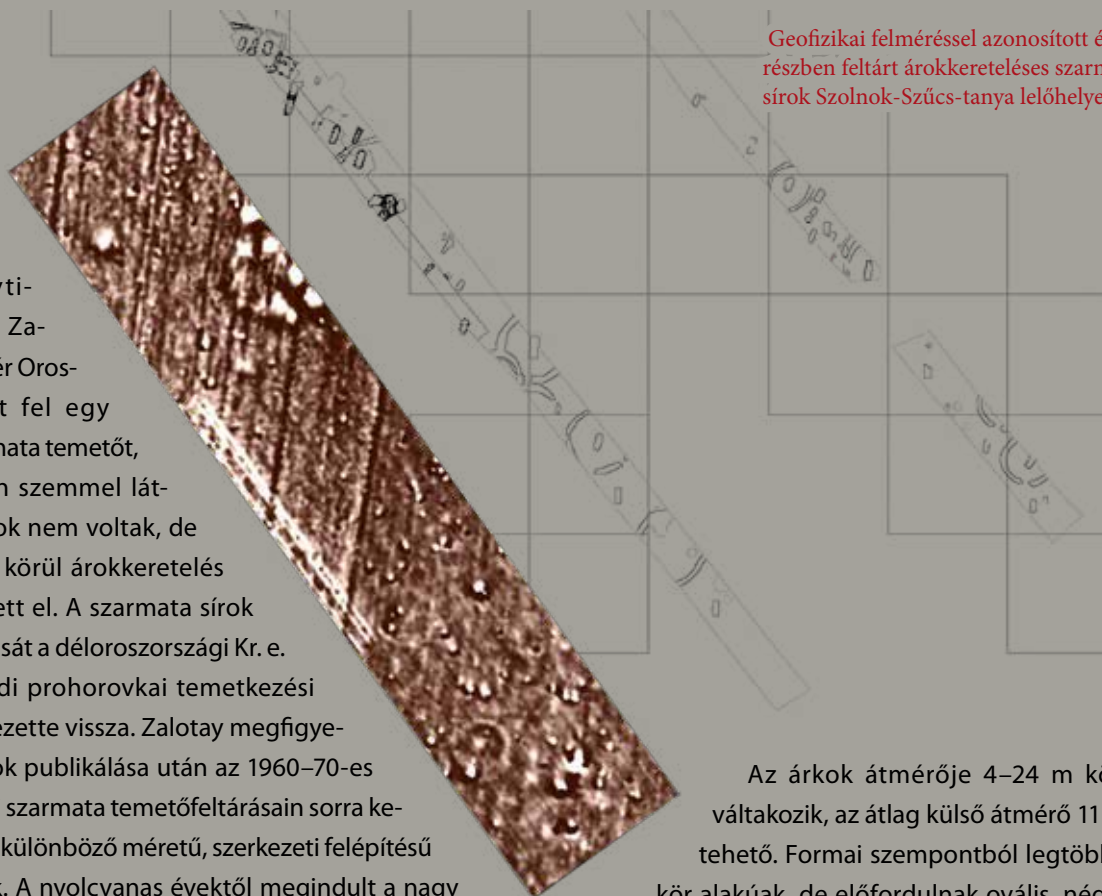

Vaskút, 64-es csatorna lelőhelyen légi felvételen azonosítható szarmata árokkeretes sírok (készítette: dr. Czajlik Zoltán 2003. május 24. ELTE Légitűz Archivum)

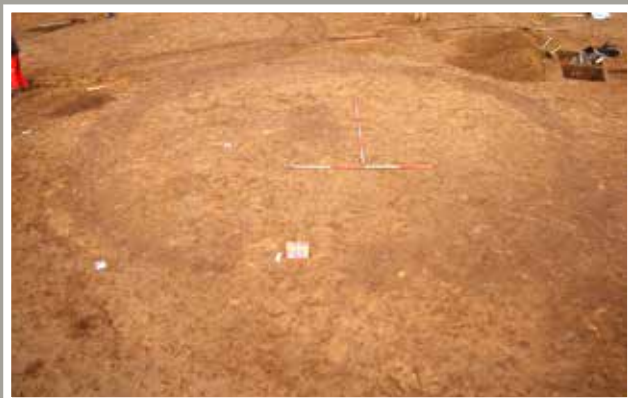
Egy évtized múlva Zalotay Elemér Oros-házán tárt fel egy olyan szarmata temetőt, ahol ugyan szemmel látható halmok nem voltak, de számos sír körül árokkeretelés helyezkedett el. A szarmata sírok körüljárólását a déloroszországi Kr. e. 4–3. századi prohorovkai temetkezési szokásra vezette vissza. Zalotay megfigyelései és azok publikálása után az 1960–70-es évek alföldi szarmata temetőfeltárásain sorra kerültek elő a különböző méretű, szerkezeti felépítésű kerítőárkok. A nyolcvanas évektől megindult a nagy sírszámú, alaposan dokumentált árokkeretes szarmata sírcsoportok temetőtérféket, méret- és irányadatokat nem mellőző publikálása. A kilencvenes évektől induló nagyberuházásokhoz kapcsolódó megelőző feltárások folytán a szarmata árokkeretes sírokat is tartalmazó temetők száma sokszorosára nőtt. Mára elmondható, hogy kevés az olyan szarmatákhoz köthető temető, ahol árokkeretes sírok ne kerülnének elő, függetlenül azok földrajzi elhelyezkedésétől és időrendi besorolásától.

A feltárt szarmata körárkos temetők közül 2008-ig 63-at publikáltak, melyekben mintegy 2500 temetkezéséből legalább 550-nél figyeltek meg árokkeretet.

Geofizikai felméréssel azonosított és részben feltárt árokkereteléses szarmata sírok Szolnok-Szücs-tanya lelőhelyen

Az árkok átmérője 4–24 m között változik, az átlag külső átmérő 11 m-re tehető. Formai szempontból legtöbbször kör alakúak, de előfordulnak ovális, négyzet, és sokszög formájú árokkeretek is. A kerítőárkok egy speciális formája a sír hosszanti oldalaival párhuzamosan futó határoló árok. Általánosak a zárt árokkeretek is, de gyakran van egy 'bejáratuk' a fej felőli oldalon. Az árkokat ritka esetekben a két vagy négy égtáj oldalán is ellátták 'bejáratokkal', amely úgy tűnik, hogy az árokkeret átmérőjének méretével állhat összefüggésben. A 'bejáratok' pontos értelmezése több szempontból vitatható, annyi bizonyos, hogy a halottról való gondoskodás, az elhunyt hozzátartozóhoz viszonyuló szertartásokkal hozható kapcsolatba. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy több feltárásból ismertek az árok betöltéséből származó állat-

Kör alakú kerítőárkokkal keretelt temetkezések a humuszolt felszínen, feltárás előtt Makó, Járandó lelőhelyen

Négyszögletes kerítőárkokkal keretelt temetkezés a humuszolt felszínen, feltárás előtt Makó, Járandó lelőhelyen

Határolóárokkaal ellátott temetkezés Makó, Dáli-ugar lelőhelyen

Feltárt körárkos temetkezés Makó, Dáli-ugar lelőhelyről

csontok – jellemzően végtag- vagy koponyatöredékek –, illetve egész edények, melyek feltételezhetően a sírnál végzett szertartás emlékeiként értelmezhetőek.

Az árkokon belül található sírgödrök méretei, szerkezeti felépítései eltérő képet mutatnak. Általános, hogy a sírgödör mérete és kialakítása (szimpla aknasír koporsós temetkezéssel) hasonló az árokkereteléssel el nem látott 'szegényebb' temetkezésekhez, de gyakorinak tartható az is, hogy a szakrális téren belül jelentős méretű sírkamra helyezkedik el. Megfelelő feltárásoknak és talajtani adottságoknak köszönhetően esetenként megfigyelhető a fából ácsolt sírkamra jelenléte vagy a kőpakolás archaikus szokásának alkalmazása az Alföld északi peremterületén (főként Pest, Heves és Borsod megyében), a hegyvidékekhez közel eső régiókban.

Az Alföld területén a szarmata körárkos temetők feltárása már-már 'egy unalmasan ismételt jelenség' a gyakori előfordulásnak köszönhetően. Ez a gyakoriság azonban számos adatot nyújt az árokkeretes temetők körárokaira és temetőszerkezetére vonatkozóan. A kutatás napjainkra eljutott odáig, hogy ásások nélkül is felfedezhetőek és részben elemezhetőek szarmata temetők. Ilyen roncsolásmentes vizsgálat például a légi régészeti vagy geofizikai kutatások során történő temetőazonosítás.

A légi fotók vagy geofizikai felmérések interpretációinak az alakzatok kategorizálására épülő ága, azaz morfológiai analízise, törvényszerűségeket próbál felfedezni, abból a célból, hogy egy bizonyos alakú objektumról megállapítható legyen a kora és funkciója. A módszer a szarmata halmos-körárkos temetők kutatásának fontos irányát jelöli.

Az árokkereteléssel ellátott temetkezések kapcsán komoly szakmai viták alakultak ki. A kutatók egy része azon a vélekedésen van, hogy a halmos és árokkeretes temetkezések két külön rítusként értelmezhetőek. A másik

csoport vélekedése az, hogy az árokkeretes temetkezések fölött is magasodott halom, így ezek is halomsíroknak tekinthetőek. A vita egyszerűen nem eldönthető, hiszen mindkét oldalon szerepelnek érvek és ellenérvek.

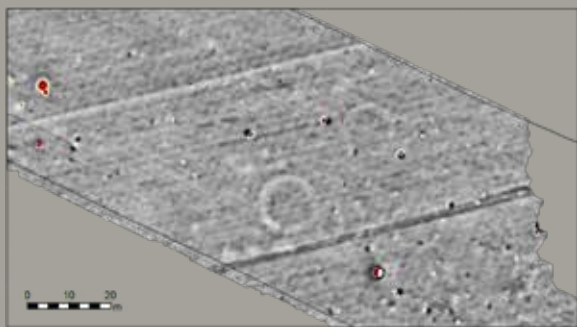
Madaras-Halmok esetében egy szarmata temetőn belül megtalálhatóak voltak a feltárás megkezdése előtt is látható halomsírok, és több tucat olyan temetkezés is feltárára került, amelyet csak keretelő árok vett körbe, de sírhantnak nyoma nem volt látható a modern mezőgazdasági művelés által sem bolygatott felületen. A halmos és árkos temetkezések külön rítusként történő értelmezése mellé sorakoztatható fel az az érv is, hogy míg az ismert halomsírok valamennyi esetben kerek alapúak, addig az árokkeret formák között egyaránt megtalálhatóak – igaz, jóval ritkábban – a fent említett sokszögletű, négyszögletes és a rövid, párhuzamos szakaszokból álló határolóárkok is.

A másik nézet – miszerint minden árokkeretes temetkezés felett magasodott valamilyen halom – fő érve az, hogy több halomsír esetében is megfigyelhető volt az azt körülölelő árok. Ezek mellett logikus elképzelésként említendő, hogy a temetéshez kapcsolódóan megásott árokból származó földet valószínűleg nem szállították el, hanem azt helyben, a sír felett deponálták, tehát valószínűleg minden árokkerethez tartozott egykor egy kisebb-nagyobb halom. Az elképzeléshez jól illeszkedik a halott fejénél megszakadó árok magyarázata, miszerint itt lehetett a feljáró a halomra.

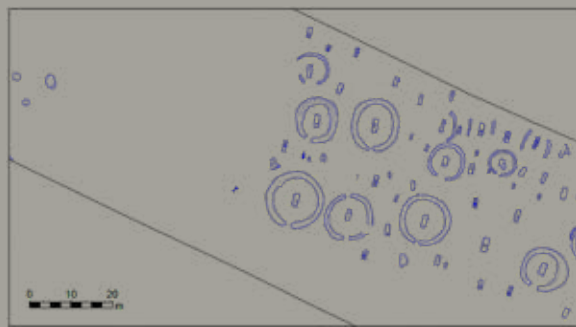
A halmos és árokkeretes temetkezések vitája kapcsán felmerül egy további kérdés: Mennyi földet tartalmaz egy árokkeret? Az árokásás során kitermelt föld elegendő lehet-e egy halom emeléséhez? Vegyünk egy átlagos árkot, ami 80 cm széles, 40–60 cm mély és 10 m átmérőjű. Ennek a térfogata mintegy 8–10 m³. Ez alapján, ha az egész

A temetkezéseknél alkalmazott árokkeretelés szokása nem kizárólag a szarmatáknál fordul elő. Megtalálható a Kárpát-medence területén a bronzkortól egészen a honfoglalás korig, így például a római korban Pannoniában is.

Szarmata temetőrészlet Makó, Dáli-ugor lelőhelyen. Feltárás előtt, geofizikai felmérés képén

Szarmata temetőrészlet Makó, Dáli-ugor lelőhelyen. Feltárás után, összesítő térképen

belső kört feltöltötték, a halom központi magassága csupán 50–80 cm-es lehetett. Ez igen szerény magasság, halomnak is csak jóindulattal tekinthető, inkább a jelképes halom elnevezést használhatjuk rá. Szélesebb, mélyebb és hosszabb átmérőjű árok esetén a nagyobb térfogatú földnek is nagyobb felületen kell eloszlania, valamint a halom magasságát nem növeli meg jelentősen az esetenként előforduló ácsolt sírkamra vagy kőpakolás sem.

A számítások pontosságához figyelembe kell venni, hogy a gépi humuszolás során kialakított szint nem egyezik meg a korabeli járófelülettel, ahonnan az árkokat a szarmaták megnyitották. A feltárások alkalmával az árokkereteknek csak ez a sekélyebb, altalajt is érintő részlete marad meg, így pontosan mérni is csak ettől a szinttől tudunk, a felette lévő humusz vastagságát csak kalkulálni lehet, hiszen az árkok szélessége és ebből kifolyólag a kitermelhető föld mennyisége is jelentős mértékben növekszik a korabeli járószinthez közeledve. Mindezek ellenére, ha a leszedett humusz lelőhelyenként eltérő vastagságát, valamint az árok szélesedését is hozzászámoljuk – valamint figyelembe vesszük, hogy a kitermelt föld kezdetben nagyobb térfogatú, mint a tömör talaj –, és

a fentebb számolt mennyiségnek a kétszeresét is veszünk, akkor sem kapunk 1-2 méternél magasabb halmot. Megjegyzendő, hogy ha a halom méretét nem a járószinttől, hanem a kerítőárok aljától számoljuk, akkor optikailag egy magasabbnak tűnő síremléket kapunk.

Számos ismert szarmata temetőben az árkok egymást érik, így feltételezhető, hogy a kisebb-nagyobb buckák zavaró tényezők lehettek a későbbi mezőgazdasági művelés során. A 20. század második felében végrehajtott komoly gépesített háttérrel elvégzett mezőgazdasági munkálatok fokozódó erodálódást okoztak a halmok méretében, és számuk csökkenése jelentős mértékben felgyorsult. Megfigyelhető, hogy a 19. század végén dokumentált, és már akkor is jócskán szántott, 4–6 méteres halmok, néhány kivételtől eltekintve, ma már csupán 1–2 m magasak. Ezek után nem kérdés, hogy a kisebb, 0,3–1 m magas halmok teljes pusztulásra voltak ítélve, és belőlük napjainkra mindösszesen az altalajba mélyedő nyomot hagyó árokkeretek maradtak meg.

A
m o -
dern korok em-
berének tájalakító szere-
pe a halmok pusztításában is jól
nyomon követhető. Az Alföld szántóföldjeit
járva gyakran találkozhatunk olyan elbeszélésekkel,
melyek szerint: 'Igen, sokat kellett fordulni rajta
a talajlazítóval, de végül csak kiegyenesedett.'
Egy-egy halomsír pusztulását jól példázza
a vaskúti halmok esete, ahol az 1970-es
években a közeli termelőszövetkezet
használaton kívüli sílógödrének fel-
töltésére a temető egyik 10 méter
magas halma szolgált.

A Makó, Járándó lelőhelyen feltárt nyugati temetőrészlet összesítő térképe a körárok sírokkal